

STUDIEMAP THEOLOGISCHE STUDIEBEGELEIDING. XII.

Opmerkingen, gemaakt door drs H.de Jong, tijdens de avondvergadering van de T.S.B., d.d. 24 september 1976, bij het boek van prof.dr. Th.C.Vriezen, 'Literatuur van Oud-Israël', Wassenaar, 1973⁴.

Wie nadenkt over het ontstaan van de Bijbel, of een gedeelte daarvan - en dat is wat elke inleiding tot Oude of Nieuwe Testament naast andere dingen doet-, moet weten, dat hij zich bezig houdt met een maagdelijke geboorte. De evangelist Johannes gebruikt in verband met de maagdelijke geboorte de uitdrukkingen: "uit God geboren, niet uit bloed", "niet uit de wil des vleses", "niet uit de wil eens mans" (Joh.1:13). En Petrus gebruikt een overeenkomstige terminologie als hij 't over de Bijbel heeft: "Want nooit is profetie voortgekomen uit de wil van een mens, maar, door de Heilige Geest gedreven, hebben mannen van Godswege gesproken", (2Petr.1:21).

Dit uitgangspunt geeft de zeer markante grens aan van al onze theologische bemoeienis rondom de zogenaamde inleidings-vraagstukken. Misschien niet op de meeste, maar wel op de diepste vragen, die in dit verband gesteld kunnen worden, moeten wij antwoorden met een fundamenteel 'non liquet'. En zeer terecht en ter zake formuleert art.5 van de Ned. Gel. Bel.: "Al deze boeken...ontvangen wij voor heilig en canoniek...". Deze houding van ontvankelijkheid is het ware alternatief tegenover die, van een gaborneerde kritiek, waarvan de meeste inleidingen tot het Oude en Nieuwe Testament vervuld zijn.

Prof.dr. Th.C.Vriezen, wiens boek wij nu bespreken, is een gelovig man. En als zodanig ook gevoelig voor het uitgangspunt, dat we formuleerden. Maar wetenschappelijk weet hij er niets mee aan te vangen. Eigenlijk moet je daarom zeggen, dat hij als wetenschapper een ander O.T. voor zich heeft dan als gelovige. Als wetenschapsman namelijk bestudeert hij het O.T. naar z'n litteraire aspect. Dit is dus een abstract O.T.. Een O.T., zoals het in de werkelijkheid niet bestaat.

Weloverwogen heeft prof. Vriezen zijn boek niet de naam meegegeven van "Inleiding tot het Oude Testament", maar "Literatuur van Oud Israël". Hij verantwoordt deze titel in het voorwoord: "Hier is gekozen voor de titel: 'Literatuur van Oud-Israël', omdat de bedoeling is, een algemeen overzicht te geven van wat Oud-Israël literair heeft nagelaten", (p.9). En: "Behalve voor het materiele heeft de titel ook consequenties voor het formele, voor de wijze van behandeling van de stof. Hij dwingt deze te bespreken in literair-historisch verband (hier heb je het O.T. als abstractie). Men verwachtte hier dus niet een theologische uiteenzetting, maar een bespreking der gegevens uit literair en historisch oogpunt, al sluit deze het maken van historisch-theologische aanwijzingen, die voor het verstaan der gedeelten wenselijk zijn niet geheel uit", (p.9).

Prof. Vriezen is een eerlijk man. Hij weet, dat hij de titel "Inleiding tot het Oude Testament" wetenschappelijk niet waar kan maken, daarom blijft hij met zijn studie liever op een lager niveau en bestudeert hij het O.T. naar zijn literaire aspect. Maar kan dat wel? Laat het O.T. zich wel zo gemakkelijk uiteenleggen in een literair en in een theologisch aspect?

Laat ik het kunstmatige van deze onderscheiding eens demonstreren aan een voorbeeld. Prof. Vriezen is een voorzichtig geleerde. Je zult bij hem geen wilde conclusies vinden. Hij is zich bewust, dat hij in veel opzichten niet verder komt dan vermoedens. Toch schrijft hij op pag.51 (en ik heb deze passage uitgekozen, omdat daar nogal wat uitspraken bij elkaar staan): "De volksverhalen boden velerlei stof van verschillende herkomst. Er zijn heiligdom- en heiligenlegenden bij, helden-, natuur- en stamsagen. Ieder heiligdom had z'n eigen ontstaanslegenden, bijv. Bethel, dat op Jacob wordt teruggevoerd. Voor de profetenlegenden zijn de verhalen van Eliza typerend. Martelaarslegenden vinden wij in Daniël. Voor een natuursage kan men wijzen op de geschiedenis van Sodom en Gomorra, die, behalve de merkwaardige toestand van de Dode Zee, ook het bestaan van een grillig gevormde zoutpilaar verklaart.

Veel dezer legenden of sagen hebben een etnologisch karakter: d.i. zij willen het ontstaan van een instelling of een merkwaardig feit verklaren. Stamsagen verklaren de verwantschap en oorsprong van verschillende volkeren, b.v. de verwantschap van Edom en Israël, de afkomst van de Moabieten en de Ammonieten; of ook, zij verklaren de verschillende gebruiken bij volkeren: de bloedwraak en het Jahweh-teken bij de Kenieten (Gen. 4), het gebruik om de heupzenuw niet te eten bij Israël (Gen. 32:32). Heldensagen zijn veel verwerkt, de Ezau- en Jakobsverhalen, de Mozes- en Richterenhistoriën. Sommige ervan zijn in geestelijke zin omgewerkt, andere (b.v. de Simson- en de Jakobsverhalen) dragen nog sterk het kenmerk der echte volksverhalen". Ik moet eerlijk zeggen, dat 't mij niet meevalt om in dit gedeelte één der ondertekenaars van het bekende Getuigenis te herkennen. Want men kan niet zeggen, dat deze uitspraken slechts het literaire karakter van het O.T. raken. Het gaat hier over het O.T. zelf, en daar wordt geen recht aan gedaan. Dat wordt miskend. Dat wordt ook niet goed gemaakt door wat op pag. 52 staat: "Deze gehele stof wordt in de ons overgeleverde literatuur in Israël in historisch verband geplaatst en alleen zover zij daarin kon worden opgenomen, gebruikt". Hier wordt 't alleen maar erger van. Want de suggestie wordt gedaan, dat de Bijbel al dat niet-historische-verhalen-goed via een selectie als 'waar gebeurd' presenteert. Wat toch -ik kan het niet anders zien- op bedrog neerkomt.

Bovendien, wordt hier nu iets verklaard, opgehelderd, duidelijk gemaakt? Is het immers waarschijnlijk, om een voorbeeld te noemen, dat er ooit een stamsage in omloop is gekomen rondom het gegeven van de verwantschap tussen Edom en Israël, gegeven het feit, dat deze twee volken in alle perioden van hun geschiedenis elkaar zeer vijandig' gezind zijn geweest? Er was veelmeer reden die verwantschap te verzwijgen of te ontkennen, eventueel per stamsage te ontkennen. Dat de herinnering aan de verwantschap in Israel bewaard is gebleven, laat zich dat niet het best verklaren uit 't feit, dat God 't nodig oordeelde Israël telkens aan die verwantschap te herinneren? Een sage komt op uit de volksziel. Openbaring niet. Daarom is openbaring hier een woord, dat meer verklaart dan sage. Ik noemde expres dit voorbeeld, omdat ik aan de hand daarvan kon laten zien, dat men wel eens te bang is, om een religieus gegeven (openbaring) als argument te gebruiken.

X x: X

Ik ben dus van mening, dat Vriëzen methodisch niet slaagt, als hij alleen maar over het literaire aspect van de Bijbel wil spreken. Hij doet dan toch onvermijdelijk uitspraken over de Bijbel als zodanig. En de Bijbel is meer dan litteratuur.

Aan de Bijbel is eigen een sterk verwijzingskarakter. Zij verwijst naar de werkelijkheid waarover zij 't heeft. Zij is transparant naar die werkelijkheid. Zij wil in haar geschiedbeschrijving laten zien, hoe de dingen nu werkelijk gebeurd zijn, hoe de weg geweest is, die de Here God met zijn volk gegaan is. Dat wil niet zeggen, dat ze nu als het ware precies zintuigelijk waarneembaar navertelt, wat er geschied is. De gelijkenis van Nathan in 2Sam. 12 laat zien dat je met een beeldverhaal soms en in een bepaald opzicht meer opheldering kunt geven over een toedracht, dan door het releveren van de concrete gebeurlijkheden. Zo mogen wij er mee rekenen (en daar zijn aanwijzingen voor, zie mijn hermeneutische studie over de eerste hoofdstukken van de Bijbel), dat de Bijbel soms geschiedenis vertelt op de wijze van het beeld-verhaal. En we geloven dan, dat dat beeldverhaal aan de geschiede werkelijkheid ten hoogste recht doet.

Daarover op het ogenblik niet verder. Het gaat me nu om het doorverwijzende karakter van de Bijbel, die in haar vertelling, profetie en lofprijzing dienstbaar is aan de presentatie van de Magnalia Dei.

Als ik me niet vergis, werd dat ook verstaan door de grote schrift-critici van de vorige eeuw: Graf, Kühnen en Wellhausen. Die voelden nog de pretentie van de Schrift om zicht te geven op de geschiedenis. Zij ontkenden die pretentie, werkten met een wijsgerig geschiedenisbeeld van Israël, waarop het bijbelse niet klopte en zeiden toen, dat de Bijbel een foute voorstelling gaf.

In dat oordeel kunnen wij niet meegaan, maar let erop, dat de Bijbel in hun ogen inderdaad die pretentie voerde.

Dat is vanaf Herman Gunkel eigenlijk anders geworden. Die vroeg niet langer wat de Bijbel vertelde, maar hoe zij het vertelde. Uitgaande van die vraag naar het hoe, ontdekte hij in de Bijbel allerlei literatuur-soorten (Gattungen). Van deze soorten ging hij toen de geschiedenis bestuderen, zodat het lijkt alsof ook hij belangstelling heeft voor de geschiedenis, maar hij heeft geen belangstelling voor de geschiedenis van Israël, maar belangstelling voor de geschiedenis van literatuursoorten in Israël (Gattungsgeschichte). Geheel tegen haar bedoeling in wordt de Bijbel om haars zelfs wil onderzocht en haar verwijzings-karakter wordt miskend.

Om dit met een wat belachelijkmakend voorbeeld toe te lichten: stel je voor, er ligt iemand in het water, die niet zwemmen kan. Hij roept: help! Iemand op de kant hoort dat en zegt: he, help!, waar heb ik dat meer gehoord? Hij denkt na, vraagt na en komt te weten, dat 'help' een kreet is, die gewoonlijk geslaakt wordt door iemand, die, zonder te kunnen zwemmen, in het water ligt. Dat is de Sitz im Leben van de kreet 'help!'. Maar, voordat hij dit uitgevonden heeft, is de drenkeling al verdronken. Deze benadering nu van de kreet 'help!' is inadequaet. Je hebt de werkelijkheid zo geen recht gedaan. (Ik weet wel, dat de vormkritische benadering ook wel eens zeer behulpzaam kan zijn bij de tekstverklaring, maar dit aspect moeten we ook in het oog houden).

Wellhausen hoorde de kreet 'help!' en ging kijken en zei: onzin, er ligt helemaal niemand in het water. Daarin vergiste hij zich. En ik wil ook nog wel zeggen, dat dat een schuldige vergissing was. Toch is Wellhausen mij sympathieker dan Gunkel.

Maar vergis je niet: het is Gunkel, die vandaag de wetenschap van het O.T. beheerst. Dat is bij voorbeeld ook bij Breukelmans en zijn school het geval. Eén van zijn leerlingen, ds R. Zuurmond, liet zich onlangs voor de radio, bij de bespreking van het structuralisme als volgt uit: "Bij die oude bijbelverhalen moet je niet vragen, wat er nu gebeurd is. Het enige wat er gebeurt, is het verhaal zelf". Eigenlijk zijn we hier nog een stap verder dan bij Gunkel. Die had nog in die zin belangstelling voor de geschiedenis, dat ze hem vertelde, hoe de literatuurvormen zich hadden ontwikkeld. Maar bij Zuurmond is de geschiedenis helemaal literair geworden. Bijbelse geschiedenissen hangen in de lucht. Het zijn naar achteren geprojecteerde visioenen geworden, waarvan men gelooft, dat ze naar voren toe, de toekomst in nog werkingskracht zullen hebben.

Als nu Vriezen zegt, dat hij het O.T. alleen onder z'n literair aspect wil bezien, geeft ook hij er blijk van in dit opzicht onder de invloed van Gunkel te staan. En mijn kritiek is: de Bijbel verzet zich er tegen, dat dat aspect op zichzelf zou worden gesteld met veronachtzaming van het doorverwijzende karakter van haar spreken. Zij kan er niet tegen, dat men haar literaristisch opsluit in zichzelf. Daarvoor is haar werkelijkheids- en waarheids-lievendheid te groot.

x x x

Maar er zou nu van het tot hiertoe gezegde toch een verkeerde suggestie uit kunnen gaan, alsof iemand, die van inleidingsproblemen rept, spoken ziet. Ook al staat het eerbiedige geloof voorop, dat de Bijbel hoe dan ook goddelijke openbaring is, die recht doet aan de werkelijkheid en van die werkelijkheid de bepalende en drijvende factoren aanwijst, -dit 'hoe dan ook' komt voor nader onderzoek in aanmerking en stelt ons ook vaak voor onoplosbare moeilijkheden.

Verdraagt het zich, om een paar dingen te noemen, met de zojuist aangegeven benadering, als wij zouden moeten erkennen, dat de wetten, die Mozes in Ex.21 vv gezegd wordt aan Israël te hebben gegeven, in werkelijkheid een verzameling rechterlijke beslissingen uit de tijd der richters zijn? (cf p.187). Of, dat de woorden, die Mozes in Deuteronomium gezegd wordt tot Israël ten afscheid te hebben gesproken, in werkelijkheid een verzameling predikachtige betuigingen van de verbondsreacties zijn uit de latere koningentijd, voorzien

van een dubbele inleiding in hfst 1-11 en een samengestelde uitleiding van hfst 27-34 ? (cf p.192/3). Of, dat de lijsten in Jozua 13-19 van enerzijds stamgrenzen en anderzijds plaatsnamen, in werkelijkheid, zoals de geleerde A. Alt heeft gesteld, uit het begin en uit het eind van Juda's koningentijd dateren? (cf p.202).

Zouden we wat het zgn. Bondsboek en wat Deuteronomium betreft ons mogen beroepen op het feit, dat evenals alles wat psalm was in later tijd op Davids naam is gezet en alles wat spreuk was op die van Salomo, zo ook alles wat wet was ooit aan Mozes is toegeschreven is geworden? Is het voldoende, dat wij van Mozes' auteurschap zoveel vasthouden, dat deze wetten en predikingen in Mozes' lijn, uit zijn geest zijn voortgekomen (onder de geïnspireerde leiding van Gods Geest dan altijd)? Dit hoeft dan trouwens niet uit te sluiten, dat meerdere van zulke wetten of de rechtsbeginselen daarachter inderdaad van Mozes zijn.

En wat Jozua betreft: er zijn duidelijk twee lijnen in dat boek. De ene lijn gaat van de belofte en de vervulling uit en zegt, dat van Gods woorden er geen ter aarde is gevallen: Israël heeft heel Kanaän ter erfdeel ontvangen. De andere lijn beschrijft de landverovering onder het aspect van Israëls ongehoorzaamheid en laat dan zien, dat veel gebied aanvankelijk heidens bezit bleef. (cf voor deze twee lijnen p.131/2). Zou het kunnen zijn, dat de lijn van belofte en vervulling het perfectum profeticum gebruikt hebben dus gegevens uit latere tijd (zoals de lijsten) geantedateerd heeft?

Dit laatste is een interessante veronderstelling, die ertoe uitnodigt er even op door te gaan. Met een voorbeeld uit eigen keuken. We lezen in 1 Sam.7:13vv (d.i. na de slag bij Mizpa), (zie ook 2 Kon.6:23) : "Zo werden de Filistijnen vernederd en drongen het gebied van Israël niet meer binnen. De hand des Heren was tegen de Filistijnen al de dagen van Samuel en de steden, die de Filistijnen aan Israël ontnomen hadden, kwamen opnieuw aan Israël van Ekron af tot Gath toe; en Israël ontrukte het daarbij behorend gebied aan de macht van de Filistijnen". Ook hier vermoed ik, dat vanuit het hoopvolle teken van Eben-Hašzer (vs 12) in een perfectum profeticum naar voren gekeken wordt. De gebeurtenissen onder Samuel gaven aanleiding tot dit zonnige ver gezicht en als Israël bij de bekering van 1Sam.7 gebleven was, zou het Filistijnenprobleem ook inderdaad opgelost zijn geweest. Maar wat hier beschreven wordt als reeds gebeurd ("Zo werden de Filistijnen vernederd en drongen het gebied van Israël niet meer binnen") heeft pas onder David zijn beslag gekregen. Maar het zat er onder de leiding van Samuel toen al in. Het is helaas geremd en in z'n effect geblokkeerd tijdens het koningschap van Saul.

(Iets dergelijks zou ik vragenderwijs willen stellen bij die opmerkelijke passage uit de lijdensgeschiedenis bij Mattheus: "En zie het voorhangsel van de tempel scheurde van boven naar beneden in tweeën, en de aarde beefde, en de rotsen scheurden, en de graven gingen open en vele lichamen der ontslapen heiligen werden opgewekt. En zij gingen uit de graven na zijn opstanding en kwamen in de heilige stad, waar zij aan velen verschenen", (27:51vv). Zouden we hier ook met een perfectum profeticum te doen hebben in die zin, dat Matt. die de gebeurtenissen welke het sterven van Jezus begeleidden beschreef, toegekomen aan "en de graven gingen open", zijn pen opeens niet meer in bedwang kon houden en in een profetisch visioen dingen zag, die hij als reeds gebeurd opschreef. Wat hij als werkelijk gepasseerde gebeurtenissen beschreef was ook zo vol beloften ("de graven gingen open"- en dat bij Jezus' sterven) dat er reden was om profetisch door te draven.

Een aanwijzing trouwens, dat 't hier gaat om toekomstige werkelijkheid, zou gezien kunnen worden in de naam die Jeruzalem hier krijgt: 'de heilige stad' welke naam toch eigenlijk niet past voor het Jeruzalem dat zojuist Jezus gedood heeft. Het sterven van Jezus zou hier dan in z'n verre en grote consequenties voor de gelovigen van de oude bedeling zijn beschreven.)

Welnu, zouden zo ook niet late lijsten een plaats hebben kunnen krijgen in de veroveringsgeschiedenis onder Jozua als daar in de late koningentijd de geschiedenis beschreven wordt onder het gezichtspunt van belofte en vervulling? Het aardige van deze veronderstelling vind ik, dat men gebruik maakt van het bekende gegeven van het perfectum profeticum, waar niemand moeilijk over doet.

De dubbele lijn waar R. Smend in het boek Jozua attent heeft gemaakt, zouden we kunnen benoemen met de woorden profetie en wijsheid. Profetie, die van bovenaf beschrijft, de werkelijkheid beoordeelt vanuit Gods belofte en de vervulling daarvan. En wijsheid, die de realiteit van de menselijke on-gehoorzaamheid en tegenstand verwerkt en laat zien hoe die verdragend hebben gewerkt.

Jozua 1:1-6 :de onvoorwaardelijke toezegging dat Israel Kanaän krijgt en Jozua 1:7-9 waar dit aan de voorwaarde van gehoorzaamheid gebonden wordt. (Het boek Jozua, dat achter elkaar synodaal en vrijgemaakt is!). Dat levert tweeërlei werkelijkheidsbeschrijving op. De een zegt, dat de verovering van een leien dakje ging en de andere, dat het heel wat voeten in de aarde gehad heeft. Wij kunnen die twee lijnen niet altijd precies scheiden. Ze lopen soms door elkaar, maar soms laten ze zich duidelijk onderscheiden. Zou dat niet iets zijn, waarop ook in andere boeken gelet mag worden?

Hebben we zo over de verspreiding van de mensen over de aardbodem ook niet tweeërlei geschiedenis? Eén, die vanuit Gods gebod van Gen.1:28: 'Vervult de aarde', beschreven is en laat zien, dat dat ook inderdaad zo gebeurd is, Gen.10. En de ander, die laat zien, dat dat pas na veel strubelingen geschiedde, omdat de mensheid eerst onwillig was en op een kluitje bleef zitten, (Gen.11).

Ook krijg je de indruk, dat soms een heel bijbelboek òf door de ene òf door de andere aanpak gekenmerkt is. Zo is Jona een echt profetisch verhaal, met God als zeer duidelijke agens. Maar Ruth is veelmeer op de manier van de wijsheid geschreven: een gebeurtenisverloop, waarin getast wordt naar Gods bedoeling. De sfeer in beide boeken verschilt nogal.

Maar genoeg hierover. Misschien levert dit iets bruikbaar op voor de waardering van de bijbelse wijze van geschiedenisbeschrijving. Dit naar aanleiding van de lijsten uit Jozua 13-19, die misschien uit een latere tijd zijn, dan hun plaatsing doet vermoeden.

x x
x

Ik geloof verder, dat niets ons noodzaakt, van de verhalende gedeelten uit de Pentateuch aan te nemen, dat ze uit één pen gevloeid moeten zijn en dat dat een heel oude pen, het liefst die van Mozes, zou moeten wezen. We behoeven ook niet te ontkennen, dat daarvoor bronnen gebruikt zijn. Bronnen, "dont il paraît", schreef Astruc heel voorzichtig, "que Moyse s'est servi pour composer le livre de la Genèse". Daarvoor behoef je beslist niet met de uitgewerkte theorie van Wellhausen c.s. mee te gaan. Het is interessant te vernemen bij Vriezen (p.108), dat Astruc, die voor het eerst met de bronnen-hypothese voor de dag is gekomen, deze niet uit critische, maar uit apologetische overwegingen heeft gelanceerd. Hij wilde n.l. de mozaïciteit van de pentateuch verdedigen, maar kon dat alleen door te aanvaarden, dat Mozes bronnen had gebruikt. Later, door Wellhausen en Kühn en anderen, is deze bronnentheorie in een verdacht licht komen te staan, doordat ze gebruikt werd in het kader van een evolutionistisch geschiedenisbeeld, dat de godsdienst van Israël voorstelde als een ontwikkeling van lager tot hoger. Toen kreeg je de vooringenomen dateringen, met name in de zgn bron P, met z'n getallen en dode kroniekmatige aantekeningen en opsommingen, zoals de geslachtslijsten uit Gen.4 en 5.

Die twee zaken moeten dus onderscheiden worden. Enerzijds het aannemen van bronnen, die aan de Pentateuch vooraf zijn gegaan en anderzijds de mening dat deze bronnen lagen aangeven in de evolutie van Israëls godsdienst. Ook Holwerda vond, dat bronnen aannemen in de eerste betekenis een vrij onschuldig bedrijf was en dat als iemand daar nou plezier in had, hij wat hem betrof z'n gang wel kon gaan. Al vond hij, dat men zijn tijd nuttiger kon besteden, ('Begonnen hebbende van Mozes...', p.8/9).

Misschien heeft Holwerda met dit laatste ook wel gelijk. Of zou het toch zijn nut hebben, wanneer we leren rekenen met 't feit, dat de Pentateuch toch niet zo 'aus einem Gusz' geschreven is? Mij moet trouwens wel van het hart, dat teksten vaak in bronnen uiteen gelegd worden, omdat men

bepaalde stijlfiguren van het hebreuws niet onderkent. Vriezen, voorzichtig geleerde als hij is, hangt de aanvullingshypothese aan. Hij schrijft op p.159: "De gedachte dus, dat E het werk van J heeft willen voortzetten en aan het oorspronkelijke werk alleen bepaalde tradities, in eigen stijl bewerkt, heeft toegevoegd, m.a.w. dat E een vermeerderde heruitgave van J heeft willen geven, doet de eenvoudigste oplossing van het probleem aan de hand; wij gaan in het vervolg van deze hypothese uit". Ik zeg niet, dat we Vriezen daarin moeten navolgen, maar zonder direct van bronnen J, E, D, en P te spreken, zou ik wel willen pleiten voor de theorie, dat een boek als Genesis een samengesteld karakter draagt en dat 't hier en daar mogelijk is, zo'n component aan te wijzen.

Zo heb ik het sterke vermoeden, dat Gen.14, de geschiedenis van Abraham's overwinning op de koningen van het Oosten, in de letterlijke zin een apart verhaal is in Genesis; dat 't opgesteld is naar aanleiding van een vondst in de boekerij van het paleis te Jeruzalem, nadat deze stad door David veroverd was. Dat daar een document aanwezig is geweest, dat de strijd van de vier koningen tegen het opstandige Sodom berichtte en van Abraham's veldtocht en van Abraham's ontmoeting met Melchisedek, de koning van Salem. Dat de gegevens uit de kanselarij gecombineerd zijn geworden met Israëls eigen traditie daarover en dat zo, uit deze gegevens, een verhaal is gecomponeerd. Het gaat daarbij, geloof ik, te ver om te spreken van een heruitgave van het gevonden document. Al is dat wel een aantrekkelijke gedachte, gezien de verklarende noten, die zijn toegevoegd, waar het oude verhaal onbegrijpelijk geworden namen bevatte: vs 2: de koning van Bela, dat is Zoar; vs 3: het dal Siddim, dat is de Zoutzee; vs 7: En Misjpath, dat is Kanes en vs 17: het dal Schavé, dat is het dal des konings. Ook het feit, dat de aartsvader hier 'Abram, de Hebreëër' heet, wat nergens anders in Gen.12-25 gebeurt, zou daarop kunnen wijzen. Maar misschien blijven we toch beter aan de voorzichtige kant door te spreken van een vrije compositie met gebruikmaking van een gevonden document uit het Jeruzalemse paleis- of tempelarchief en van de herinnering die Israël zelf ongetwijfeld van deze gebeurtenis ook gehad heeft. Dat biedt een goede verklaring voor 't feit, dat Gen.14 enerzijds een geheel vormt met de omgeving waarin het staat (dat merk je, als je van eind Gen.13 doorleest in begin Gen.15, daar hoort iets tussen) en dat 't anderzijds eruit springt door de vele politieke en aardrijkskundige gegevens, die je elders in het Genesisverhaal mist, en dat over Abram gesproken wordt als over een niet eerder genoemde nomaden-sheik. De Jeruzalemse vondst, die David waarschijnlijk heeft geïnspireerd tot het maken van Psalm 110 heeft dan ook geleid tot het ontstaan van een aparte geschiedenis in het boek Genesis, te weten hoofdstuk 14.

Dat deze geschiedenis, met een geheel eigen thematiek, zo goed geïntegreerd is in het geheel, zou toch ook weer tegen de aanvullingshypothese kunnen pleiten. Misschien moeten we daarom wel én met de aanvullingstheorie werken én tegelijk aan een eindredactor denken, die van het langzaam gegroeide een gaaf geheel heeft gemaakt, maar let op, hoe hier alles van het woordje misschien voorzien moet worden.

Daarom is evenwel het nadenken over zulke vragen niet geheel nutteloos geworden. Wij denken nu eenmaal sterk historisch, meer dan de Vaders van de Reformatie. Als wij daarom geforceerd naar hun standpunt zouden terugkeren, zouden wij diegenen bemoeilijken, die hun bijbel historisch lezend op heel wat vragen en oneffenheden stuiten. Dat we deze in de meeste gevallen niet kunnen oplossen, is waar. Toch betekent 't al wat, dat er voor zulke kwesties een open oog is. Het is toch ook een vorm van serieus nemen van de Schrift. Bovendien zijn zulke studies een scholing in voorzichtigheid. Je zult je niet zo gauw tot boude beweringen laten verleiden. In dat opzicht is Vriezens boek voorbeeldig.

Iets anders waar we mogelijk de vinger achter kunnen krijgen is hoofdstuk 49 van Genesis: de zegen van de aartsvader Jacob over zijn zonen.

Men zegt, dat deze spreuken ooit apart rondgezworven hebben en dat de verzameling ervan achteraf is. Dat zou weleens waar kunnen zijn, getuige de zin in vs. 18: 'Op Uw zaligheid wacht ik Here'. Een gebed, zoals we er verschillende in soortgelijke vorm ontmoeten in de late psalmen 119 en 25. Ook het gebruik van de verbondsnaam is een aanwijzing, dat deze regel van na Jacobs dagen is. De verbondsnaam is immers pas in Ex. 3 aan Israël bekend gemaakt. Weliswaar wordt hij in de verhalende stukken vanaf Gen.2 gebruikt, maar dat is geantedateerd. Dat kan moeilijk bij een lied. Daar is de naam oorspronkelijk. En dus is deze regel uit later tijd. In de spreuken zelf in Gen. 49 wordt een andere godsnaam gebruikt: Sjaddaj (vs 25). Zo lijkt de conclusie gerechtvaardigd, dat de spreuken inderdaad later bijeen zijn gebracht en dat de gebedsregel er als een touwtje om heen gedaan is.

Dat betekent dus, dat die ontroerende woorden van vs 18: 'Op Uw zaligheid wacht ik Here' niet van Jacob zijn. Is dat geen verlies? Ach, het is toch niet moeilijk zich in te denken, dat de vrome Jacob op zijn sterfbed woorden van gelijke strekking gezegd heeft. Zoals het ook niet moeilijk is, zich voor te stellen dat hij zijn zonen stuk voor stuk toegesproken heeft. En misschien ook wel met exact dezelfde woorden als in de zegenspreuken te vinden zijn. Die zijn dan ieder door de afzonderlijke stammen meegenomen en later weer bij elkaar gebracht. Zodat er geen onwaarheid gesuggereerd wordt, als aan Jacob dit alles in de mond wordt gelegd.

x x

Het Oude Testament heeft een geschiedenis doorgemaakt. Laat ik dat aan nog een opmerkelijk feit demonstreren. De decaloog. Vriezen toont in z'n boek aan dat er verscheidene zulke decalogen of dodecalogen geweest zijn: Ex.20; Ex.21 en 23; Ex.34; Lev.19:1-4 en 11-14; Deut.5; Deut.27:15vv, (p.182). Vriezen schrijft: "Over de ouderdom van de bekende decaloog uit Ex.20 is veel getwist. Wij bezitten deze in tweeërlei overlevering, n.l. ook in Deut.5; de laatste versie wijkt in enkele opzichten af van die van Ex.20. De kleinere, zuiver stylistische afwijkingen zijn gedeeltelijk verklaarbaar als latere literaire bijwerkingen (in Deut.5), de meer substantiële uit een verschil van (theologisch en ethisch) gezichtspunt, waaronder de geboden werden gezien, met name het vierde (sabbat) en het tiende (begeren). In Ex.20 is het sabbatsgebed gesteld in het licht van de scheppingsgeschiedenis, in Deut.5 in sociaal-religieus licht. In bepaalde opzichten maakt Deut.5 een jongere indruk, in de toelichting van het sabbatsgebed kan Ex.20 jonger zijn. Blijkbaar hebben wij dus 'de' decaloog in geen van beide overleveringen in de oorspronkelijke vorm. Beide zijn zij een bewerking van een oudere vorm. Deze bestudering is zeer leerrijk; ze laat ons zien, hoe geregeld aan de teksten is gewerkt, ook aan die teksten die zeker een canoniek karakter droegen (vgl. de traditie dat de decaloog op stenen tafelen door goddelijke hand was gegraveerd). Wanneer wij dit kunnen vaststellen bij belangrijke teksten als deze, dan verwondert het ons niet, dat ook in de verhalende gedeelten steeds opnieuw aanvullingen en omwerkingen hebben plaatsgevonden! (p.182/3). Dit woord is het overdenken zeker waard. Alleen, ook over deze ingewikkelde weg van het ontstaan van het O.T. heeft Gods Geest gewerkt, zodat wij in het O.T. te doen hebben met een geschrift, dat ons in grote lijnen toegang verschaft tot het Oude Verbond in zijn geschiedenis, "Zoveel als voor onze zaligheid te weten nodig is", art.7 NGB.

x x

Het valt natuurlijk op, dat wij met onze beschouwingen steeds in of dicht in de buurt van de Pentateuch blijven. Dat komt omdat daaromtrent de meningen het verst uiteen lopen. Het gaat in de inleidingen tot het O.T. steeds om de tijd van het begin af tot David. Dan voelt men algemeen, dat men op vaste historische bodem beland is. Dan beginnen de hof-dignitarissen kronieken te maken (2Sam.8). Maar daarvoor, ach als er geen staat is, dan is er ook geen geschiedschrijving. Zo is de opinie.

Nu wij in onze dagen beginnen in te zien, dat de historie niet uitsluitend politiek van aard is, dat er ook economische geschiedenis is alsmede kunstgeschiedenis, zouden we die vanzelfsprekendheid misschien eens mogen laten varen. Dat er dus meerdere manieren van betrouwbare geschiedenisvertelling zijn. Dat ook de dichtelijke of de inkledende manier betrouwbaar kan zijn. Ook trouwens in de koningentijd heeft Israël een tijd gekend, waarin het zwaartepunt gezocht moest worden, niet bij de kanselarijen, maar bij de profeten, die "wagens en ruiters van Israël". En het is dan ook terecht, dat de bijbel meer aandacht aan hen besteedt, dan aan een bekende koning als Omri. Het is dan discriminerend om te spreken over profeten-legenden, alsof 't om een soort pauze in de geschiedenis van Israël gaat, die door verhaaltjes opgevuld moest worden.

Zo moeten ook wij de Pentateuch, als boek van geschiedschrijving, niet discrimineren. Als Genesis wel over Abraham, maar niet over Hammurapi spreekt, moet de conclusie niet zijn dat we dus niet met geschiedschrijving te doen hebben. Abraham is ten slotte vader van vele volkeren geworden. Als de geschiedschrijving daar geen belangstelling voor mag hebben... Alleen, in de menselijke geschiedschrijving ontdek je altijd te laat, wie nu echt belangrijke mensen zijn. Dat blijkt pas achteraf. Dat is nu het profetische van de bijbelse geschiedschrijving, dat ze zich op tijd met de werkelijk groten bezig houdt. Daarom kan bijbelse geschiedschrijving aan het hof vertoeven (David), maar ook brede aandacht geven aan een familie-leven (Elkana). Bijbelse geschiedschrijving gaat volkomen haar eigen gang. En deelt zo van de geschiedenis mee datgene "wat voor onze zaligheid te weten nodig is", art. 7 NGB. Niet enkel de officiële kroniek-schrijvers leveren het materiaal waarop de echte geschiedschrijving berust. Dat wordt in de huidige geschiedenis-wetenschap algemeen ingezien, maar dat inzicht is nog geen gemeen goed als 't gaat over de waardering van de Pentateuch als geschiedenisboek.

Een ander punt is, dat de Bijbel er soms een wijze van geschiedenisvertellen op na houdt, waarmee wij niet vertrouwd zijn. Ik zal daar hier niet breed over zijn. Ik bedoel vooral de eerste hoofdstukken van de Schrift, waar de oergeschiedenis wordt verteld op 'n symbolische manier. Misschien is het woord symbolisch verwarrend. Ik bedoel het letterlijk, dus van het griekse sym-ballein: gegevens, gebeurtenis-samenhangen worden samengebracht op noemers, namen, wier daden en weg en lot wordt getoond. Daardoor krijgt een complexe veelheid iets eenvoudigs, overzichtelijks, hanteerbaars. De beginverhalen hebben iets zeer simpels en dichtbij's. Als we van die begintijd een zintuigelijkwaarneembare geschiedenis hadden, zou die waarschijnlijk erg lang en langdradig zijn en ook complex. Wat er eigenlijk gebeurde zou ons ontgaan. Daarom profetische symbolische verhalen, die betrouwbaar vat geven op wat toen gebeurd is. Maar deze verhalen staan niet toe, dat wij ze zomaar in stelling brengen tegen de vondsten van de paleontologie. Dus, om een voorbeeld te noemen, we mogen rekening houden met de mogelijkheid, dat er vroeger in de aanvang van ons menselijk geslacht meerdere zondvloeden of andersoortige rampen geweest zijn, die het voortbestaan van de mensheid bedreigd hebben en dat er slechts voor weinigen een narrow escape is geweest. En dat de bijbel dat alles heel handzaam in een vertelling heeft weergegeven, die dus al fond als geschiedenis betrouwbaar is. Het is daarbij niet zo, dat de bijbel om deze gebeurtenis-samenhang weer te geven leentjebuurt gespeeld heeft bij het babelse zondvloedverhaal. Ik houd 't voor mogelijk, dat het bijbelse en het babels zondvloedverhaal teruggaan op een nog oudere fond commun, die in Babel niet zuiver is bewaard, maar in Israël door de profetische geest steeds gezuiverd is. Het is daarbij mijn diepe overtuiging, dat als wij alles zouden weten van die oude tijden, wij zouden groeien in eerbiedige verwondering over de wijze waarop de Schrift ons daarover mededeling doet. Eenvoudig en doeltreffend, zoals wanneer je de Nathan-parabel legt naast het meer ingewikkelde feitelijke verloop. Zie voor deze kijk mijn hermeneutische studie over Genesis 1-11.

x x x

Tenslotte twee opmerkingen over de canon en over de tekst van het Oude Testament (hoofdstuk 8 en 9 bij Vriezen).

Wat de canon betreft gaat 't me nu even om de indeling ervan. Zoals ieder weet, is de indeling in onze bijbels een andere dan in de hebreeuwse. Die in de hebreeuwse is er een in drieën: wet, profeten en geschriften, welke laatste deel in de meeste handschriften met de psalmen begint. Nu citeert men in dit verband graag een tekst uit het slot van het Lucas-evangelie (24:44): "Hij zeide tot hen: dit zijn mijn woorden, die Ik tot u sprak, toen Ik nog bij u was; dat alles wat over Mij geschreven staat in de wet van Mozes en de profeten en de psalmen moet vervuld worden". Men leidt uit deze woorden af, dat Jezus of althans Lucas reeds de synagogale canon-indeling gekend heeft en dat deze indeling dus vanuit dit nieuwtestamentische bijbelwoord een canonic gezag krijgt. Toch is dat laatste de vraag nog. Ik geloof, dat 't heel goed mogelijk is, dat de drie-deling toen al bestond. Maar laat Lucas zich daar wel over uit? Of bedoelt hij eenvoudig het Oude Testament naar z'n meest belangrijke samenstellende delen te noemen? Zou dat ook niet het geval zijn in het voorwoord van Jezus Sirach, waar enkele malen sprake is van de wet en de profeten en de anderen, die na hen volgden. Zou daarmee wel gekozen zijn voor een canon-indeling en dat in de omgeving waar de LXX gangbaar was, die juist een andere indeling heeft?

Ook Matth. 23:35 wordt genoemd (Vriezen, p.80v.) waar als laatste martelaar van het Oude Testament genoemd wordt Zacharia, de zoon van Berechja (vgl. 2Kron. 24:20v., waar hij echter de zoon van Jojada heet). Ook dat zou een bewijs zijn, dat de canon, die aan het eind der eerste eeuw aan de Christenen bekend was, er niet anders uitgezien heeft dan de tegenwoordige hebreeuwse bijbeluitgave, die immers met 2Kron. eindigt. Maar afgezien dat dit laatste niet algemeen het geval is (er zijn mss waar 2Kron. aan 't begin van de Ketubim staat, cf Eissfeld, 546/547), als op basis van de oudtestamentische geschriften een martyriologion zou gemaakt worden, een martelarenboek in tijdsvolgorde, dan zou deze Zacharia ook de laatste zijn. Niet zozeer in de canon alswel in de geschiedenis zelf is hij de laatste. We zullen dus met Eissfeld (p.706) moeten meegaan, die stelt, dat er een verscheidenheid van canon-indelingen geweest is, waar Jamnia (100 n.C.) een eind aan heeft gemaakt. LXX heeft met zijn indeling niet alleen gestaan; ook de Qumran-traditie is op dit punt afwijkend geweest. Jamnia heeft wel aan wilde woekering een einde gemaakt en daarin heeft ze zegenrijk gewerkt (vgl ook de afwijzing van de apocryphen), maar in de indeling is deze kerkvergadering wel wat al te star opgetreden. V.z.o.z. Die stond trouwens pas in de 6^e eeuw na Chr. vast. Maar uit oude tellingen (zoals die in IV Ezra 14:45) is nog op te maken, dat met name Ruth en Klaagliederen oorspronkelijk bij Richteren en Jeremia geteld werden, waar ze in LXX nog bij staan:—een veel betere plaats dan in de joodse canon!— we doen dus verstandig met aan de canon-indeling een niet te groot gewicht te hechten. De Masoretische indeling en die van de LXX hebben beide hun voor- en nadelen.

Tenslotte wat de tekst betreft. In de eerste plaats een opmerking van Vriezen, die het overdenken waard is, op p.108 en 129, waar hij een nauwe samenhang stelt tussen tekst-critiek en litterair-historische critiek. "Het tekstkritisch onderzoek, dat (...) in de 16^e eeuw begonnen was, maakte steeds meer vragen wakker" (108) en "In zekere zin kan de tekst-kritiek als onderdeel van de literair-historische kritiek worden gezien" (129). Wij leerden vroeger die twee sterk uit elkaar te houden. Tekstkritiek mocht, literair-historische critiek mocht niet. Misschien heeft Vriezen gelijk, dat deze scheiding kunstmatig en niet helemaal houdbaar is.

Maar vooral wil ik uit het hoofdstuk over de tekst van het O.T. een opmerking van Vriezen doorgeven, die wel wat lijkt op die van mij over de canon-indeling: "Een ding is wel duidelijk: Indien er ooit een gelijklopende oertekst van de (of bepaalde) O.T.-ische geschriften is geweest, dan zullen wij die nooit meer kunnen reconstrueren. Wij zullen ons tevreden moeten stellen met de erkenning van het eeuwenlang naast elkaar bestaan van enkele min of meer verschillende teksttypen", (p.89). Ik geef deze opmerking door, lettend op het feit, dat onder de N.T.ici een debat gaande is over de zgn. textus receptus. (Zie de publicaties van dr J.v.Bruggen). Zonder me in dat debat te mengen,

wil ik wel zeggen, dat ik 't van het O.T. van Vriezen een wijs en voorzichtig standpunt vind, dat hij niet kiest. Zoals in het verleden vaak gedaan is: kiezen voor de tekst van de LXX (Lagarde), of kiezen voor de Masora-tekst, de hebreeuwse receptus, zou je kunnen zeggen. Maar de textus receptus, hoe goed 't ook moge wezen, dat-ie er is, heeft toch tegelijk iets kunstmatigs. Het is goed ons te binnen te brengen, dat in de citaten, die het N.T. van het O.T. heeft, er ook niet slechts één recensie aan het woord komt. Er is ook daar een verscheidenheid van tekstgestalten merkbaar. De Qumran-literatuur vult dat beeld aan.

En laten we ook tegen elkaar zeggen, dat de verschillen waarover het in zulk soort zaken gaat, eigenlijk nooit wezenlijk zijn. Dat relativeert het probleem op 'n goede manier.

Ik wil deze bespreking besluiten met door te geven wat dr Vriezen in een voetnoot op p.143 zegt en dat toch van het allergrootste belang is. Hij heeft op verzoek van dr A.S.v.d.Woude telkens bij de besproken bijbelboeken een korte inhoudsopgave toegevoegd (zie p.7) en daarover zegt Vriezen: "De opgave van de inhoud is bedoeld als leidraad bij de lectuur van de teksten zelf. Men kan het Oude Testament, inhoudelijk en literair, slechts werkelijk leren kennen DOOR ZICH INTENSIEF IN DE TEKSTEN ZELF TE VERDIEPEN". Dit goede advies om de bijbel toch vooral zelf te lezen, heb ik maar in grote letters weergegeven. De Bijbel lezen, het liefst in het hebreuws, maar toch niet alleen, want daar trek je pas zeer laat rendement van. Tot zolang zonder bijbelkennis zitten, zou te lang duren.

-.-

V. (vorige pagina): Met name de vijf feestrollen-plaats behoeft niet voor zoete koek genomen te worden.